

A Philosophical Analysis of Sufi Views in Yunus Emre's Worldview

Rustamova Sevinch Saidjon kizi

4th-year student, Philosophy (Arabic-English) program

Tashkent State University of Oriental Studies

E-mail: sevinchrystamova@gmail.com

*Scientific Advisor: **Jurayev Sherali Soibnazar ugli***

Senior Lecturer, Department of Eastern Philosophy and Hermeneutics, PhD.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Yunus Emrening tasavvufiy-falsafiy qarashlari, uning hayot yo'li va ijodida aks etgan ilohiy ishq, insonparvarlik hamda komil inson g'oyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, uning she'rlari orqali yashirin ma'no qatlamlari va ruhiy kamolotga eltuvchi fikrlar yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: *tasavvuf, tasavvuf falsafasi, ilohiy ishq, komil inson, insonparvarlik, koinot va inson munosabati, ruhiy kamolot, turk tasavvuf adabiyoti, she'riyat, birlik va yagonalik*

Аннотация: *В данной статье анализируются суфийско-философские взгляды Юнуса Эмре, его жизненный путь, а также божественная любовь, гуманизм и идеи совершенного человека, отражённые в его творчестве. Кроме того, через его поэзию раскрываются скрытые смысловые слои и мысли, ведущие к духовному совершенству.*

Ключевые слова: *суфизм, философия суфизма, божественная любовь, совершенный человек, гуманизм, взаимоотношение человека и Вселенной, духовное совершенство, турецкая суфийская литература, поэзия, единство и целостность*

Abstract: *This article analyzes the Sufi-philosophical views of Yunus Emre, his life path, as well as the divine love, humanism, and the concept of the perfect human reflected in his works. Additionally, his poetry reveals hidden layers of meaning and ideas that guide toward spiritual perfection.*

Keywords: *Sufism, Sufi philosophy, divine love, perfect human, humanism, relationship between human and universe, spiritual perfection, Turkish Sufi literature, poetry, unity and oneness*

Tasavvuf islom ma'naviyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u insonning ichki poklanishi va Allohga yaqinlashishini asosiy maqsad qilib qo'yadi. Bu ta'limot dastlab arab va fors muhitida shakllangan bo'lsa-da, keyinchalik turkiy xalqlar orasida ham keng tarqaldi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo va Turkiya hududlarida tasavvuf tez sur'atlarda rivojlandi. Turklar orasida islom dini qabul qilingach, tasavvufiy qarashlar xalqning ruhiy hayotiga chuqur kirib bordi. Bu jarayonda darveshlar, shayxlar va sufiylar muhim rol o'ynadilar. Ular xalq orasida yurib, diniy-axloqiy g'oyalarni sodda va tushunarli tarzda targ'ib qildilar. Tasavvuf turk xalqlarining adabiyoti, madaniyati va dunyoqarashiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, tasavvufiy she'riyat orqali bu g'oyalar keng ommaga yetkazildi. Shu sababli turk adabiyotida tasavvufiy ruhdagi ko'plab shoirlar yetishib chiqdi. Ana shunday buyuk mutasavvif shoirlardan biri sifatida Yunus Emredir.

Yunus Emrening tarixiy shaxsiyati haqida aniq va qat'iy ma'lumotlar yetarli emasligi uning hayoti sirli va bahsli ekanini ko'rsatadi. Uning qachon va qayerda tavallud topgani, umrining qaysi hududlarda kechgani, hatto qabrining aniq joylashuvi masalalari hamon turli ilmiy qarashlar va taxminlarga sabab bo'lib kelmoqda. Shuningdek, uning madrasa ta'limi olgan yoki olmaganligi haqida ham manbalar o'rtasida yakdil fikr mavjud emas. Yunus Emre haqidagi ma'lumotlarning asosiy qismi manoqibnoma¹ janriga oid asarlarda uchraydigan rivoyatlarga, shuningdek, uning o'z she'riy merosida yashiringan ishoralar va ramziy ifodalarga tayanadi. Bu esa uning shaxsiyati tarixiy haqiqat bilan afsonaviy tasavvurlar qorishib ketgan murakkab siymo ekanini anglatadi. Shoirning hayoti haqida ma'lumot beruvchi muhim manbalardan biri sifatida "Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli"² asari alohida ahamiyat kasb etadi. Bektoshiylik an'alariga ko'ra, Yunus Emre Sivrihisar hududiga qarashli Sarıköy qishlog'ida dunyoga kelgan. Ayrim tarixiy manbalarda esa uning XIII asrning ikkinchi yarmida yashab ijod qilgani ta'kidlanadi.

Yunus Emreni turk adabiyoti tarixida ilk bor ilmiy asosda o'rganib, uning ijodini adabiyot olamiga tanitgan olim Mehmet Fuad Köprülü hisoblanadi. Köprüluning "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"³ asarida Yunus Emrening tasavvufiy shaxsiyati va adabiy merosi keng yoritilgan.

Yunus Emre o'z davrining yetuk bilim egalari qatoridan joy olgan bo'lib, u madrasa ta'limi orqali islom ilmlari, tarix, adabiyot va tasavvuf asoslarini puxta egallagan. Arab va fors tillarini bilishi uning ilmiy saviyasining kengligini ko'rsatadi. Ammo uning

¹ MANOQIB (arab. — fazilat) — buyuk kishilar, atoqli san'atkorlar, shuningdek, din namoyandalari haqida yozilgan xotira asari.

² Hoji Bektosh Veli (XIII asr) — Anadoluda yashagan ulug' mutasavvuf, faylasuf va Bektoshiya tariqati asoschisi.

³ Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

ijodiga nazar tashlar ekanmiz, undagi asosiy ruh faqat ilmiy bilimlar bilan cheklanib qolmaganini ko‘ramiz. Aksincha, uning she‘rlari qalb tubidan otilib chiqqan ilohiy ilhom, irfoniy idrok mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi.

Yunus Emre uchun haqiqiy bilim kitoblardan o‘rganilgan ilm emas, balki qalb orqali his etilgan haqiqatdir. U tashqi bilimdan ko‘ra ichki ma‘rifatni ustun qo‘yadi, shu bois uning ijodida “g‘ilofdagi ilm”dan ko‘ra “ko‘ngil kitobi” muhimroq o‘rin egallaydi.

Bu fikr uning quyidagi misralarida badiiy ifodasini topadi:

Yunus der: faqirlikni ixtiyor qildim,
O‘lim nafasi doim ensamda sezilar,
Men ilmni sahifalardan emas, ko‘nglimdan o‘qidim,
Shu bois qo‘limga qalam tutmadim.

Ushbu misralar orqali shoir o‘zining tasavvufiy yo‘lini ochiq ifodalaydi: u ilmni tashqi shaklda emas, balki qalb orqali anglash tarafdori. Bu yerda “qalam olmaslik” ramziy ma‘no kasb etib, rasmiy ilm yo‘lidan voz kechish emas, balki haqiqiy ma‘rifatning qalb orqali kashf etilishini anglatadi. Yunus Emre o‘z qarashlarida “ko‘ngil kitobi”dan o‘qishni ta‘kidlar ekan, bu orqali u oddiy ilm emas, balki irfon yo‘lini tanlaganini ifoda etadi. Uning nazarida haqiqiy bilish — bu kitob sahifalaridan emas, balki qalb tubidan anglashdir. Tasavvuf yo‘li shunday bir yo‘lki, unga aql bilan emas, balki sevgi, ishq, ixlos va to‘la sadoqat orqali yetib boriladi.

Yunus Emre fikricha, inson faqat o‘qigan bilimlari bilan chegaralanib qolsa, haqiqatni to‘liq anglay olmaydi va irfon yo‘lida ojiz qoladi, chunki o‘z bilimi bilan cheklanib qolgan inson uni mutlaq haqiqat deb qabul qiladi. Xuddi shuningdek, faqat falsafani haqiqat deb bilgan faylasuf yoki faqat aniq fanlar bilan cheklangan muhandis uchun ilohiy ishq yo‘lida eng katta to‘siq — o‘z bilimiga haddan tashqari bog‘lanib qolishdir. Tasavvuf ta‘limotiga ko‘ra esa, haqiqiy haqiqatga erishish uchun inson o‘z nafsidan voz kechib, to‘la taslimiyatga erishishi, doimiy zikr va ibodat bilan qalbini poklashi, hamda komil inson yo‘l-yo‘rig‘iga ergashishi lozim. Aynan mana shu yo‘l ilohiy haqiqatga eltuvchi eng qisqa va ishonchli yo‘l sifatida talqin etiladi. Agar inson bu yo‘lni inkor etsa yoki faqat tashqi bilim bilan kifoyalansa, u ruhiy kamolot yo‘lida oldinga siljiy olmaydi. Bunday holda, ilm uning uchun nur emas, balki to‘siqqa aylanadi, chunki poklanmagan, kibr-u havodan xoli bo‘lmagan qalbgga kirgan ilm insonni yuksaltirish o‘rniga, aksincha, uni ortga tortadi.

Shu bois Yunus Emre ta‘limotida ilm va irfon o‘rtasidagi muvozanat muhim o‘rin tutadi: ilm yo‘lni ko‘rsatsa, irfon insonni manzilga yetkazadi. Mutasavvif olim ilmni

aql bilan bog'lab o'zining "Nasihatlar risolasi"⁴ asarida bir qancha falsafiy-tasavvufiy fikrlar bildiradi. Yunus Emre ta'limotiga ko'ra, aql — ilohiy haqiqatning qadimiy nuridan bir jilvadir. Aql ham uch darajaga bo'linadi: ulardan biri dunyoviy hayot tartibini anglatadigan ma'osh aqli,⁵ ikkinchisi oxirat ahvolini idrok etishga xizmat qiladigan ma'od aqli,⁶ uchinchi esa eng oliy daraja bo'lib, Alloh ma'rifatini anglashga yetaklovchi kulliy aqlidir.⁷

Ilohiy hidoyat nuri bo'lgan imon ham uch bosqichda namoyon bo'ladi: biri ilm al-yaqin, ya'ni haqiqatni bilim orqali anglash; ikkinchisi ayn al-yaqin, ya'ni uni go'yo ko'z bilan ko'rgandek his etish; uchinchi esa haqq al-yaqin, ya'ni haqiqatni bevosita yashab, ichdan idrok etishdir. Ilm al-yaqin darajasidagi imonning maskani aql bo'lsa, ayn al-yaqin ko'ngilda qaror topadi, haqq al-yaqin esa jon bilan bog'liq bo'lib, u inson bilan birga keladi va birga ketadi.

Jannat — ilohiy marhamat nurining, jahannam esa adolat tajallisining ifodasidir. Tabiat unsurlari ham shu ilohiy sifatlarning aksidir: tuproq — nurdan, suv — hayotdan, shamol — haybatdan, olov esa g'azabdan darak beradi. Tuproq va suv jannatga moyil bo'lsa, olov va shamol jahannam tomon intiladi.

Shuningdek, olov va shamol bilan bog'liq kuchlar insonni o'z mohiyatiga tortishga urinadi, har bir mavjudotni o'z asl manziliga qaytarishga harakat qiladi.

Umuman olganda, tasavvuf yo'lining asosiy maqsadi — insonni dunyo sevgisidan ozod qilib, qalb va ruhini poklash, uni ilohiy haqiqatga yaqinlashtirishdir. Tariqat yo'llovchilari o'z sa'y-harakatlari bilan insonni doimiy kamtarlikka, ichki uyg'unlik va ruhiy barqarorlikka yetaklaydi. Bu yo'l nafaqat ruhni huzurga keltiradi, balki nafsni aritib, qalbni tozalaydi.

Islomiy ta'limot ham dunyoning o'tkinchiligi va unga ortiqcha bog'lanmaslik kerakligini ta'kidlaydi. Shu sababli, Allohga mutlaq taslimiyat va ixlos bilan bog'lanish tavsiya etiladi. Tasavvuf ruhning anglanishi, qalbning tozalanishi va ichki poklik orqali ilohiy haqiqatlarni kashf etishga harakat qiladi. Shu bois, tasavvuf nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy hayotga katta e'tibor beradi.

Yunus Emre o'z she'rlari orqali shuni ochib beradi:

“Gönül kitabından okur, ilmi değil irfanı seçer,
Eline kalem almadı, akl ile yol tutar.”

⁴ Nasihatler Kitabı (Risâletü'n Nushiyye) Eskişehir 2013.

⁵ Ma'osh aqli (Aql al-ma'âsh)- tasavvufda aqlning eng quyi darajasi bo'lib, u insonning kundalik hayoti, tirikchilik va moddiy ehtiyojlarini tartibga solishga xizmat qiladi.

⁶ Ma'od aqli (Aql al-ma'âd)- tasavvufda aqlning o'rta darajasi bo'lib, u insonni oxirat, ma'naviyat va abadiy hayot haqidagi haqiqatlarni anglashga yo'naltiradi.

⁷ Kulliy aql (Aql al-kull)- tasavvufda aqlning eng oliy, mukammal darajasi bo'lib, insonni to'liq ilohiy haqiqat va Alloh marifatiga yetaklaydi. Bu daraja ma'naviy o'sishning oxirgi bosqichi hisoblanadi.

Bu misrada Yunus Emre qalb orqali ilohiy haqiqatni anglashning, ilmiy bilim va dunyoviy aqldan ustun ekanini bildiradi. Inson o‘z nefsini aritib, qalbni poklaydi va haqiqiy shaxsiyatini namoyon qiladi.

Tasavvufning falsafiy asoslari shuni ta’kidlaydiki, insonning o‘z “men”ini emas, balki haqiqiy shaxsiyatini namoyon qilishi muhimdir. Bu yo‘l — barcha istak va irodani birlashtirib, ruhni yuksaltirish, qalbni oliyjanoblik va kamtarlikka yetaklovchi yo‘ldir. Yo‘lchi bu yo‘lda dunyo sevgisi va qalbdagi to‘sqinliklarni olib tashlaydi. Keyin qayg‘u va xohishlarni boshqaruvchi nafsni pok va tinch nafsqa yo‘naltiradi. Nihoyat, gina, hasad, yolg‘on va boshqa yomon xislatlardan tozalangan holda, inson haqiqiy haqiqatni idrok eta oladi. “Kibr va g‘urur qalb nurini so‘ndiradi, Haq yo‘lini ko‘ra olmasang, eldan begona bo‘lasan”, -deydi u.

Yunus Emre ijodi va tasavvufiy qarashlari asrlar davomida turk va turkiy xalqlar orasida chuqur taassurot qoldirgan. Uning she‘rlari sodda til va chuqur ma’no uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Shunday bo‘lsa-da, uning tasavvufiy falsafasi, vahdat-i vüçüd g‘oyalari, ilohiy ishq va komil inson tushunchalari bugungi kunda ham ko‘plab tasavvuf ixlosmandlari uchun sirli va bahsli mavzu bo‘lib qolmoqda.

Yunus Emreni ilmiy tarzda o‘rganish va adabiy merosini tadqiq qilish ishlarini ilk boshlagan Fuad Köprülü bo‘lib, u Yunus Emrening xalq orasida tarqalgan she‘riyatini, uning soddaligi va ma’naviy ta’sirini yoritib, butun turk adabiyoti tarixida alohida o‘rinni ko‘rsatdi.

Bundan tashqari, Halil İnalçık Yunus Emre asarlarini tarixiy va ijtimoiy kontekst bilan bog‘lab o‘rganib, uning ijodidagi ma’naviy, tasavvufiy va jamiyatga oid jihatlarni tahlil qilgan. Halil İnalçıkning tadqiqotlari Yunus Emre she‘riyatini XII–XIV asrlar turk jamiyati va madaniyati bilan bog‘laydigan ilmiy zamin yaratdi.

XULOSA

Bugungi kunda Yunus Emre she‘rlari va falsafiy qarashlari faqat tarixiy yoki adabiy ahamiyatga ega emas, balki inson ruhiyatini poklash, qalbni kamtarlik, mehr-muhabbat va ixlos bilan to‘ldirishda amaliy yo‘l-yo‘riq sifatida xizmat qilmoqda. Uning ijodi nafaqat turk xalqi, balki butun insoniyat uchun ruhiy kamolot va ma’naviy uyg‘unlik timsoli hisoblanadi.

Shu jihatdan, Yunus Emre merosi zamonlar osha sirli, bahsli bo‘lishiga qaramay, bugungi kunda ham insonni axloqiy va ma’naviy yo‘lga boshlovchi, qalb va ruhni yuksaltiruvchi manba sifatida qadrlanadi. Uning she‘riyatidagi sodda til va chuqur ma’no uyg‘unligi, insonparvarlik va Allohga ixlos tuyg‘usi, har davr o‘quvchisi va ixlosmandi uchun amaliy ilhom manbai bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
2. Nasihatler Kitabı (Risâletü'n Nushiyye) Eskişehir 2013.
3. YÛNUS EMRE DÎVÂNI-Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatci